

MANİ TIPLİ AZERİ BİLMECELERİ

Doğu Türkçe'sinde tapmak, Batı Türkçe'sinde ise bulmak fiillerinin ağırlık kazandığı bu nevi için çeşitli Türk boylan arasında bilmece, bulmaca, tapmaca, yomak, tabışmak, jumbak, tapışmak, matal, tapmaça, başvatkiç, sir tepişmek vb. gibi isimlerle anılmaktadır. Ağızlarda daha zengin bir kelime kadrosuyla karşılaşılır. Tanımıyla alâkalı olarak farklı ifadeler kullanılsa da, özde birleşme görüldüğünden, yazının başlığım da dikkate alarak, fazla tafsilata girmeden iki ayrı bölgeden birer tanımla yetineceğiz.

"Somut ve soyut birçok kavramlarla ilgili üstü kapalı bir soruyu, uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla düşünce ve dikkatimize aksettirerek karşılığım bulmayı hedef tutan, belli bir geleneğın gereğı olarak oyun, yarışma üretim faaliyetlerinde zamanı değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonları üstlenen, pek çoğı kalıplaşmış şiirli sözlerdir" (KOZ, 1977; 432).

"Her hangi bir şeyi veya hadiseyi benzetme yolu ile kasten üstü örtülü şekilde tasvir eden yığcam ifadeden ibaret müemma. "Şfahi halk edebiyatının növlerinden biri) (LÜGAT, 1987; 136).

Azeri Türkçe'sinde tap- kökünden türeyen tapmacalama, tapmacalaşmak ve tapmacalı gibi kelimeler de vardır.

Bilmecelerin ortaya çıkışlarıyla ilgili olarak da bazı görüş, efsane ve rivâyetler vardır. Bilmecelerin tasnifi yapılırken tabiat ve tabii hadiselerle alâkalı bilmecelerin bir grup teşkil etmelerinden mülhem, onların mitolojik devre kadar götürmeleri söz konusudur. Bununla ilgili olarak anlatılan bir efsâneye göre, güya yüksek bir dağın zirvesinde bir kuş yaşarmış. Bu kuş, insanlara şöyle bir bilmece sorarmış: Sabahleyin dört, öğle iki, akşam üç ayaklı olan nedir? Kuş, bilmecenin cevabım vermeyenleri ise öldürürmüş. Nihayet biri çıkıp, bilmecenin cevabımın insan olduğunu söylemiş.

Azerbaycan'da anlatılan bir efsaneye göre; adamın biri ormanda bir aslana rastlar. Aslan, adamı bir uçurumun kenarına kadar kovalar. Adam bir ağaç görür ve cam havliyle onun dalına tutunur. Bir de bakar ki, biri siyah, diğeri beyaz iki fare ağacın köklerimiz kemirmektedir. Yorulan

Yrd. Doç. Dr. Zeynelâbidib MAKAS

Kafkas Ü. Ögr. Üyesi

adam inmek ister. Eğilip uçurumun dibine bakar; aşağıda bir ejderha, dallar arasında ise bal arısının bal dolu peteğini görür. Elini uzatıp, baldan almak ister (SEYİDOV, 1968; 4).

Efsane şeklinde anlatılan bu bilmecede aslan eceli (ölümü), ak ve kara fareler ömürden geçen gece ve gündüzü, ejderha mezarı, bal ise dünya malını temsil etmektedir. Bu efsane bilmeceyi Gökçeli Âşık Elesger, Hacer Hanım'ın dilinden şöyle bir dörtlükle ifade etmiştir:

*Geza insanatı tenabdan asar
Leyl ü nahar muşdu, ceydeyler keser,
Ejderha ayakdan çeker seraser
Elleşer, barmağı bala yetişmez .
(ELESGEROV, 1972; 181)*

Feodal devirde ülkeler arasında yapılan savaşlarda bilmecelerin savaş bahanesi olduklarına dair masal, efsâne, rivâyet vb. gibi anlatılarda bu hususa deyinilmiştir. Azerbaycan'da anlatılan Çin padişahı adlı bir masala göre Çin padişahı, savaş açmak istediği bir başka ülkenin padişahına vezirini gönderir ve bunun söylediği bilmeceyi bulamazsanız size karşı savaş açacağım, der. Vezir gelip yere bir daire çizer ve beklemeye başlar. Kimse bundan bir şey anlamaz. Süre dolmak üzereyken görmüş geçirmiş biri gelip, daireyi ortadan ikiye böler. Bunun üzerine elçi ortaya bir avuç darı serper. Yaşlı adam bir horoz bulup getirir; horoz darıyı temizler. Elçi ortaya bir soğan koyar. Yaşlı adam başlar türkü çağırmaya. Elçi dönüp gider. Padişah yaşlı adama sorar. Adam izah eder. Elçinin çizdiği daire dünya idi. Demek istiyordu ki, dünyanın tamamına biz sahip olmak istiyoruz. Ben daireyi ikiye böldüm, yarısı de bizim olsun dedim. O, kabul etmedi. Ortaya darı döktü. Yani asker zoruyla alırız demek istedi. Ben de darıyı horoza denlettim. Yani askerlerinizi yok ederiz dedim. O, ortaya soğan atmakla aramıza acılık, yani düşmanlık girer dedi. Ben de gülerek, kimin umurunda demek istedim, der.

Bir başka rivayete göre halife Harun Reşid döneminde kâhinler memlekette yedi yıl kıtlık olacağım söylerler. Bu arada Basra açıklarında denizden bir el yükselir. Kimse bir anlam veremez. Sonunda durumu Behlül Dânende'ye anlatırlar. Kıyıya gidip, üç parmağım gösterir, el çekilir. Anlamım sorarlar. Behlül şöyle izah eder.

Şayet ülkenizde gerçek anlamda Allah'a yakın beş kişi olsa, kıtlık olmayacak deniyordu; ben de beşi bırak, üç kişi bile yok dedim, der.

Rus alimi Sokolov'un şu ifadesi yukarıda anlatılanları destekler mahiyettedir. "Bilmecedan bazı hallerde gizli diplomatik dil gibi istifade olunduğuna dair Rus salnamelerinde hayli ilginç örnekler vardır (SOKOLOV, 1936; 248).

Âşık karşılaşmalarında rakibi zor duruma sokmak için bilmecelere sık sık başvurulduğu bilinmektedir. Bu gibi hallerde uzak-yakın benzetmeler, kelime oyunları, hatta noktalama işaretleri bile devreye girer. Buna bir misâl olarak aşağıdaki kesik maniye önce noktalama işareti kullanmadan, sonra da kullanarak yazacağız.

*... garı menem
Dağların garı menem
Arvadımın gardaşı
Gizimin eri menem*

*... garı menem
Dağların garı, menem.
Arvadımın gardaşı,
Gizimin eri, menem.*

Bu mani bilmecenin birinci halinde ilk etapta bir mantıksızlık görülür. Zira insan hanımının kardeşi, kızının kocası olamaz. İkinci halde ise, bu çelişki kısmen açıklığa kavuşur. Olayın aslım, yani bulmacanın çözümünü Kars merkez Kümbetii köyünden merhum âşık İslam Erdener şöyle açıklamıştı: Adam kanun kaçağı. Damadı ve kayınbiraderiyle gece evine gelip, kapıyı tıklattır. Hanımı, "kim o" diye seslenir. Adam da kayınbiraderi ve damadıyla birlikte olduğunu, yanındakilerin yabancı olmadıklarını söyler.

Aşağıdaki mani bilmecede ise Hz. Yunus söz konusudur.

*Namazıyam, namazı,
Almuşam destemazı.
Et mescidim, su kablem
Harda gılım namazı?*

Araştırmaya sadece klasik maninin (Azerbaycan'da bayatı) özelliklerini taşıyan bilmeceler dahil edilmiştir. Bilindiği gibi bu tür bir mani yedi heceli, dört mısradan ibâret olup,

kâriye düzeni aaxa şeklindedir. Ancak mevcut malzemeler arasında bazen ifadedeki zorunluluktan, bazen de söyleyenden kaynaklanan hece arızaları mevcuttur. Bunlar ise, aynı bilmecenin bir veya iki mısrasında görülmektedir. Kesı ve cinaslı maniler olduğu, örnekler arasında aynı özellikleri taşıyan bilmeceler de vardır. Bir gelenek olarak, Azerbaycan manileri "ezizim, ezizi, men aşığı, ezizinem, aşığı" gibi doldurma ifadelerle başlar. Bunlar, aynıyle bilmecelere de yansımışlardır. Bazı bilmecelerin ilk mısralarında taklidi seslerin bulunmaları, bilmeceleri manilerden ayırma açısından dikkat çekicidir.

Mevcut malzeme de dikkate alınarak, canlılar, tabiat ve tabii hadiseler ve diğerleri şeklinde bir tasnif yapılmıştır.

Bu sahada bilmece ve mani üzerinde çalışmak isteyenlerin yanığıya düşmemelerine yardımcı olmak esas alındığından, çalışmada aynı bilmecenin değişik varyantlarına da yer verildiği gibi, aynı kavramı karşılayan farklı bilmeceler de dikkate alınmıştır.

Anlaşılmasında güçlük çekilebileceğine kanaat getirdiğimiz sözler için tahsilatlı bir lügatçeyi ilâve ettik.

I. Canlılar

*Ezeli dörd ayaglı
Sonra iki ayaglı
Aylar keçir, il keçir
Dolaşır üç ayagh (İnsan)*

(SEYİDOV, 1967;51)

*Ezizim dokguz füne
Dokguz ay, dokguz güne
Garanlıgdan kim çihar
Dokguz ay, dokguz güne? (Bebek)*

(DAVUDOVA, 1984; 63)

*İçini İcabab etdim,
Çölünü corab etdim
İlde bir defe kesdim
Böyük bir sevab etdim (Kurbanlık koyun)*

(VELİYEV, 1988; 247)

*Yumru yumru sarıdı
Yumru gözü darıdı,
Gezir bizim bohçada
Üç heftenin barıdı. (Çivciv)*

(DAVUDOVA; 46)

*Onu adı peridi
Könlüme müştendi
Aşşam anadan oldu
Seher durdu yeridi. (Civciv)*

(DAVUDOVA; 47) Yuymamış deleme

*Düşüp cemi aleme
Üç heftenin içinde
Diri düşer aleöe.(Civciv)*

(ANTOLOGİYA, 1994; 302)

*Tap deyim, tapış dedim,
Budahdan yapış dedim,
Adam feli, keçı gıh
Gatarlanmış gedir dedim. (Karınca,
deve)*

(DAVUDOVA)

*Yatanda yumru yatar
Etin derman -tek satar,
Herkes istese tutsun
Tikanı elne batar. (Kirpi)*

ŞENCANLI, 1975; 379)

*Yatanda yumru yatar
Eline derman gatar
Kim sitese tutmağa
Tikenı ele batar. (Kirpi)*

(DAVUDOVA;42)

*Tap bu nedi tapmaca
Ayaklan yapmaca
Yatanlan oyadır
Gırmızı buhaghca. (Horoz)*

(ŞENCANLI; 377)

*Dağların ban menem
Erimez gan menem
Atamın oğluyam
Anamın eri menem. (Horoz)*

(DAVUDOVA 45)

*Atamın veznesiyem
Cibinin heznesiyem
Atam benim oğlumdu
Atamın yeznesiyem. (Horoz)*

	(DAVUDOVA)		DAVUDOVA; 43)
<i>Erebler ha erebler</i> <i>Ayagında coraklar</i> <i>Yuharı başa goymayın</i> <i>Yukarını harablar. (Tavuk)</i>		<i>İlim ilim düymesı</i> <i>İlim hatun düymesı</i> <i>Seksen sekgiz düyünde</i> <i>Doksan dokuz düymesı. (Balık ağı)</i>	(SEYİDOV; 45)
	(ŞENCANLI; 378) <i>O tayda durar,</i>		
<i>geder</i> <i>Boynunu burar geder</i> <i>Bir sürüye girende</i> <i>Gırhını gırar geder. (Canavar)</i>	(DAVODOVA; 43)	<i>Rengarenkdir gül kimi</i> <i>Ganadı ver tül kimi</i> <i>Uçur bağda, çemende</i> <i>Çoh yüngüldür tük kimi. (Kelebek)</i>	(DAVUDOVA; 54)
<i>Ağ otun arasına</i> <i>Od düşdü talasına</i> <i>Guşlardan hansı guşdu</i> <i>Süü vere balasına. (Yarasa)</i>	(SEYİDOVA; 35)	<i>Torpag deyil, daş deyil</i> <i>Guru deyil, yaş deyil,</i> <i>Buynuzu var goç deyil,</i> <i>Ganahlıdır guş deyil. (Kelebek)</i>	(DAVUDOVA; 54)
<i>Çıhdım giz galasına</i> <i>Oh atdım yuvasına</i> <i>Guşlardan hansı guşdur</i> <i>Süü verir balasına. (Yarasa)</i>	(DAVUDOVA; 47)	<i>Tap nedir, tapış nedir</i> <i>Gülbahar 'a gümüş nedir</i> <i>Nenem tohuvar keton</i> <i>Gelin görek bu iş nedir? (Örümcek)</i>	(CENUBİ, 1983; 536)
<i>Altı daşdı, daş deyil</i> <i>Üstü daşdı, daş deyil.</i> <i>Heyvan kimi oylayır</i> <i>Hryvana yoldaş deyil. (Kaplumbağa)</i>	(DAVUDOVA; 40)	<i>Aşığ elden yuharı</i> <i>Şana telden yuharı</i> <i>Aşığ bir şey görüpdü</i> <i>Dizi belden yuharı.</i>	
<i>--- gan ayağı</i> <i>Bülbülün gan ayağı</i> <i>Aşığ bir hikmet görüp</i> <i>Üç başı, on ayağı. (İnek, buzağı ve sağıcı)</i> <i>(ANTOLOGİYASI; 1)</i>		<i>Bu meşe gül meşeli</i> <i>Altı ter benovşeli</i> <i>Bir kişinin min oğlu</i> <i>Hamisi birpeşeli. (Bal arısı)</i>	(DAVUDOVA; 49)
<i>Bir guşum var dıggana</i> <i>Gece çihar tavana</i> <i>Üreyi şir ürekli</i> <i>Özün yıhar oddana. (Pervâne)</i>	(SEYİDOV; 39)	<i>Aşığ elden yuharı</i> <i>Cıda telden yuharı</i> <i>Guşlardan çekirgedi</i> <i>Dizi belden yuharı.</i>	(DAVUDOVA; 38)
<i>Ağsakalım beydirrem</i> <i>Buynuzlarım eydirre</i> <i>Men keçdiyim yollardan</i> <i>Goyun-guzu getirrem. (Keçi)</i>	(SEYİDOV; 29)	<i>Hazar hazara geder</i> <i>Bu yol bazara geder,</i> <i>Atası beşikdeyken</i> <i>Oğlu bazara geder. (Bal arısı)</i>	(DAVUDOVA; 55)
<i>Malın gelir enişden</i> <i>Kulakları gümüşden</i> <i>Züy tutup üzer herden</i> <i>Çaydan, gölden, denizden. (Balık)</i>		<i>Çile bülbülüm çile</i> <i>Şeh düşüp gizil güle</i> <i>Guşlardan hansı guşdu</i> <i>Yumurtası galar ile? (Bal arısı)</i>	(DAVUDOVA; 55)

- Bir balaca halli şey
Üstü gizil allı şey
Goydu bizim dolçaya
Şirin, sarı, dadlı şey. (Bal arısı)*
(SEYİDOV; 38)
- Dağlarda lale gezir
Elde piyâle gezir
Ne doğmur, yumartlamur
Dalınca bala gezir. (Arı)*
(SEYİDOV; 40) *Kür 'ün gırağı*
- düzdü
Sanasan elli, yüzdü
Oğlu şahlık eyleyir
Anası hele gızdı (Arı)*
(SEYİDOV; 18)
- Ezizim bir anası
Herenin öz anası
Guşlardan hansı guşdu
Min bala, bir anası. (Arı)*
(DAVUDOVA, 49)
- Nene, bize yağ getir
İnekleri sağ getir
Çalkanmamış nekreden
Erinmemiş yağ getir. (Bal)*
(DAVUDOBA; 50)
- Püstedı ha püstedı
Taht-ı revan üstedi
Camış kimi ot otlar
Su içmeyi hestedı. (İpek böceği)*
(NEBİYEV, 1988;28)
- Aşığ, o nece guşdu
Ganadı fırlanguşdu
Ot otlar goyun kimi
Su içmez, nece guşdu. (İpek böceği)*
(SEYİDOV; 39)
- Bir guşum var alaca
Getdi gondı ağaca
Özüne yuva tikdi
Ne gapı goydu, ne baca. (İpek böceği)*
(DAVUDOVA; 6)
- Alaca hey alaca
Alaca çıhdı ağaca
Alaca bir ev tikdi
Ne gapı goydu, ne baca (İpek böceği)*
(SEYİDOV; 20)
- Bu kuşu nece kuşdu
İrtmeyi sarı kuşdu
Ot otlar guzu kimi
Su içmez nece kuşdu? (İpek böceği)*
(SEYİDOV)
- Gören deyir cansızam
Men gan soran gansızam
Gölmeçeler meskenim
Tapın hansı vızvızam? (Sivrisinek)*
(SEYİDOV; 40)
- Memmedbağır bağında
Gül biter budağında
Yel vurur yellendirer
Sırğası gulağında. (Vişne, Kiraz)*
(EFENDİYEV, 1981; 110)
- Ezizim gessab ağlar
Sarı don gessab ağlar
Ölen goyun ağlamaz
Öldüren gessab ağlar. (Soğan)*
(SEYİDOV; 18)
- Bu yol hazara geder
Mehdi bazara geder
Atası oturmamış
Oğlu bazara geder. (Şamama)*
(DAVUDOVA; 26)
- Aşığ ağladı getdi
Ciyer dağladı getdi
Elli deve yüz gatur
Bir miha bağlı getdi. (Mısır)*
(SEYİDOV; 25)
- Gutu gutu içinde
Gutu sandık içinde
Babamın ağ yaylığı
O da onun içinde. (Kestane)*
(AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK
EDEBİYATI, 1970;142)
- Pestedı, hapestedi
Şeki, Şirvan ustdedi
Yemişlerin hansıdı
Çeyirdeydi üstdedi? (Kestane, fındık)*
(DAVUDOVA; 32)
- Dağdan gelir dağ ala
Golları budağ ala
Seksən sekgiz caynağlı
Az galır adam ala. (Karadiken)*
(DAVUDOVA; 37)

- O tayda duran kişi
Elinde Kur'an kişi
Atama de et alsın
Ne erkek, ne de dişi. (Mantar)*
(DAVUDÖVA; 38)
- İlim ilim ilmesi
İlmehatun düymesi
Her kim bunu tapmasa
Yeddi ilin hestesi (Üzerlik)*
(CENUBÎ; 358)
- İlim ilim iynesi
İlim hatın düymesi
At ocağa, bas gucağa
Getsin iller hestesi (Üzerlik)*
(DAVUDOVA; 37)
- Halalar ha halalar
Dağda dovşan balalar
Guyruğundan su içər
Dimdiyinden balalar. (Buğday)*
(ŞENCANLI; 389)
- Balacayam sarıyam
Demeyin ki darıyam
Size çörek oluram
Zemilerin banyom. (Buğday)*
(SEYİDOV; 25)
- Aşığ aşı bişirir
Yanlıp naşı bişiri
Bugün bir hilanet gördüm
Ayak başı bişirir. (Tahıl)*
(DAVUDÖVA; 35)
- Leyende ay leyende
Gül boynunu eyende
Yeyilir İcal vahtında
Yemek olmaz deyende. (Salatalık)*
(DAVUDÖVA; 28)
- Bu bağdan henek olmaz
Olsa da yemek olmaz
Meyvelerden hansıdı
Yetişse yemek olmaz. (Salatalık)*
(NAHCİVAN FOLKLORU; 303)
- Hazar hazara geder
Mehdi bazara geder
Anası üç yaşında
Oğlu bazara geder. (üzüm.)*
- Dedesı dongar
Eli Anası yastı peri
Gızı eller gözeli
Gardaşı yaman deli. (Asma,yapak,üzümveşar) (DAVUDOVA;
31)*
- Yeri gazdım gum çıhdı
Gumdan minare çıhdı
Bildirki keçel oğlan
Bu il çınara çıhdi. (Asma)*
(DAVUDÖVA; 31)
- Lalalar ay lalalar
Laladan piyalalar
Gol-budağı çiçekler
Köklerinden balalar. (Patates) (DAVUDÖVA)*
- Deyirmanı den geldi
Gırmızı don ten geldi
Tohunmamış çuvalda
Üyünmemeiş un geldi. (İğde)*
(DAVUDOVA; 31)
- Bir bahçadı güldedi
Budağlar yeredi
Başın kessen gan ahar
Nar da deyil, bes nedi? (Karpuz)*
(VELİYEV; 409)
- Eyden geden kişi
Elinde demir şişi
Mana bir öküz yolla
Ne yaz görsün, ne gışı. (Karpuz)*
(BORÇALI FOLKLORU; 118)
- Hestedi ga hestedi
Şeki, Şirvan üstedi
Eşiyi gızıl kerpiç
İçi badam üstedi. (Fındık)*
(SEYİDOV; 23)
- Hacılar haca geder
Cehdeyler gece geder
Bir yumurta içinde
Yüz elli cüce geder. (Nar)*
(CENUBÎ; 542)
- Mili mili düymesi
Mili mercan düymesi
Her kim onu tapmasa
Altı şaha cermesi. (Moruk)*
(BORÇALI FOLKLORU; 112)

Eyri-üyrü boy atar (SEYİDOV; 8)
Ayağı yere batar
Salkım salkım sallanır
Altında sarvan yatar. (Salkım söğüt) (DAVUDOVA; 25)

Zülfün ucu gümüştür (SEYİDOV; 11)
Sal boynuma ilişdir
Yemişlerin içinde
Yarpagsız ne yemiştir ? (Böğürtlen) (SEYİDOV; 26)

Tabak tabak içinde (DAVUDOVA; 11)
Sübhü sabah içinde
Dayanıp ayak üste
Etri de var içinde. (Mihek gülü) (DAVUDOVA; 24)

Balaca ay balaca (CENUBÎ; 557)
Bağladım gırh ağaca
Onun elinden men de
Açmaram gapı-baca. (Azrail) (SEYİDOV; 15)

II. Tabiat ve Tabîî Hadiseler

Buharı ha buhari (CENUBÎ)
Buharıdan yuharı
Ordan bir oğlan çıhdı
Çiyne gara çuhalı. (Tütü) (DAVUDOVA)

Göyden gelir dervişler (DAVUDOVA; 8)
Kürkün yere sermişler
O geder oynamışlar
Hurd u heşil olmuşlar. (Kar) (DAVUDOVA; 8)

Emim oğlu ustadır (SEYİDOV; 8)
Eli kitap üstedir
Su üste körpü çekir
Gel gör nece ustadır. (Buz) (SEYİDOV; 8)

Emim oğlu ustadı (DAVUDOVA; 1)
Eli kemer üstedi
Suda körpü salıpdı
Gel gör nece ustadı. (Buz) (DAVUDOVA; 1)

Yere vurdum baltanı (SEYİDOV; 10)
Ağzı gümüştür haltanı
Yerden bir oğlan çıhdı
Cümle cahan sultanı. (Pınar) (SEYİDOV; 10)

Ahanı ha ahanı (SEYİDOV; 11)
Gezer cümle cahanı
Yıhdım dere de öldürdüm
Ne eti var, ne gani. (Rüzgâr) (SEYİDOV; 11)

Bir guşum var cemendi (DAVUDOVA; 11)
Ne ucu var, ne bendi
Özü açılar, özü yumular
Heçkes bilmez bu fendi. (Gece ve gündüz) (DAVUDOVA; 11)

Bir guşum var reyhanı (CENUBÎ; 557)
Gezer cümle cahanı
Bir dere de geybolar
Ne eti var, ne gani. (Güneş) (CENUBÎ; 557)

Burdan vurdum baltanı (CENUBÎ)
Ordan çıhdı galhanı
Anam bir oğlan doğdu
Yerin-göyün sultanı. (Güneş) (CENUBÎ)

Keçirdim dağ arası (CENUBÎ)
Tapdım bir göl perisi
Öpülmemiş gız gördüm
Üzünde diğ yarası. (Ay) (CENUBÎ)

Bulut bulut içinde (DAVUDOVA; 12)
Ay da bulut içinde
Göyden yere od yağdı
Biz de yandık içinde. (Güneş) (DAVUDOVA; 12)

Ordan vurdum baltanı (BORÇALI FOLKLORU; 123)
Burdan çıhdı gaitan
Bir oğlan, bir gız çıhdı
Yerin-göyün sultanı. (Ay ve Güneş) (BORÇALI FOLKLORU; 123)

Ağ tas, gızıl tas (SEYİDOV; 10)
Birin götür, birin as
Doğar balası olmaz
Ne tasdı, ne de palaz. (Ay ve Güneş) (SEYİDOV; 10)

Dağdan gelir dağ kimi (Sel)
Golları budağ kimi
Eyilir su içmeye
Angırır oğlag kimi. (Sel) (Sel)

	(CENUBÎ; 538)		
<i>Dağdan daşdan gan gelir Gıvrılmış ilan gelir Gabağında durmayın Gudurmuş aslan gelir. (Sel)</i>	(DAVUDOVA; 13)	<i>Nedendi ay nedendi Bağrı zeden zedendi Özü eller doyurur Özü doymaz, nedendi? (Değirmen)</i>	(AZER. ANTOLOGİYASI)
<i>Dağı, dereni aşar Dünyaları, dolaşar Anasına çatanda Sessiz ona govuşar. (Dere, ırmak)</i>	(CENUBÎ)	<i>Herinde ga herinde Yuvası var derinde Gece-gündüz yol geder Yerindedir, yerinde. (Değirmen)</i>	(SEYİDOV)
<i>Balta vurdum çekile Çekil yere töküle Guşlardan hansı guşdu Özü göye çekile? (Duman)</i>	(DAVUDOVA; 11)	<i>Bir atım var derinde Bağlamışam serinde Gece-gündüz yol geder Yerinedi, yerinde. (Değirmen)</i>	(SEYİDOV)
<i>Göyden geldi adamlar Bir nelbeki badamlar Ne dili var, ne ağzı Danışır hey adamlar. (Kur'an) (SEYİDOV)</i>		<i>Bir damım var el üste Elini vur el üste Alçak damın altından Hırda hırda gar iste. (Elek ve un)</i>	(DAVUDOVA)
<i>O nedir ki gap gaya Göyden endi sap çaya Savuşdursun belânı Yalvardım gümüş aya. (Veba hastalığı)</i>	(SEYİDOV)	<i>Dağdan gelir dağ alı Golları budağ alı Elin gözüne sohsan Ağzı ayrıla gah. (Makas)</i>	(DAVUDOVA)
<i>Halalar hay halalar Dağda keklik balalar Ne kiçiyi böyüyer Ne irisi balalar. (Taş)</i>	(DAVUDOVA; 20)	<i>Gıfil gıfil içinde Gıfil sandık içinde Horasan 'a od düşdü Biz de yandık içinde. (Çakmak)</i>	(AZER. ANTOLOGİYA)
<i>Ah 'nı atda gördüm İzin soratda gördüm Aparanı bir atın Ayağı altda gördüm. (Nal)</i>	(DAVUDOVA)	<i>Dağdan gelir dıngıra Geyruğu ülden gara Yerişi tappır tuppur Dırnağı seksen para. (Heve) (SEYİDOV)</i>	
<i>Receb 'i kentde gördüm Yaman sifetde gördüm İyirmi dört ulduzu Dört ayın altda gördüm. (Nal ve mihlar)</i>	(SEYİDOV)	<i>Nedendi ha nedendi Bağrın başı zedendi Gırağı su, içi od Gedin görün nedendi. (Semaver)</i>	(DAVUDOVA)
<i>Bir atım var derinde Arpa yeyer serinde Gece gündüz yol geder Yerindedir, yerinde. (Değirmen)</i>	(CENUBÎ)	<i>Haydi haydi haraydı Gedin görün ne haydi Kötüye bir od düşüp Gedin görün ne haydi. (Semaver)</i>	(DAVUDOVA)

*Başına kelem bağlayar
Ürayı verem bağlayar
Oğul-uşağın yığıp
Desmal alıp ağlayar. (Semaver)
(SEYİDOV)*

*Dövrünün emrindedir
Bedenin felindedir
Altı ayağı, iki gözü
Guyruğu belindedir. (Terazi)
(DAVUDOVA)*

*Bay ola, baykuş ola
Baygu da yatmış ola
Seksən ayak, gırk buynnuz
O ne cüre guş ola? (Pulluk)
(SEYİDOV)*

*Bugün adınadı
İşler avandınadı
Sekgiz ayak, dört buynnuz
Tap görüm adı nedi? (Pulluk ve ökler)
(AZER. ANTOLOGİYASI)*

*Bir guşum var nehani
Gezer cümle-cahamı
İsterem kesip yeym
Ne eti var, ne ganı. (Uçak)
(SEYİDOV)*

*Para ayı eydiler
Ucların düzlediler
Nize goyup içine
Şeytamı eylediler. (Tüfek)
(SEYİDOV)*

*Men aşıgem ham durmuş
Bişmemişden ham durmuş
Yerle göy arasında
Gördüm birce dam durmuş. (Radyo)
(SEYİDOV)*

*Heveng heveng içinde
Hevengi zeng içinde
Ne yerdedi, ne göyde
Esil firenk içinde. (Telefon)
(SEYİDOV)*

*Ada bah ahtalanıp
Gapılar tahtalanıp
Meydana bir at gelip
On yerden nohtalanıp. (Gemi)
(SEYİDOV)*

Minara ha minara

*İçi tamam gapgara
Tepesi açık olur
Dibi de hem al gara. (Baca)
(SEYİDOV)*

*Balacana garğalar
Bizden size yorğalar
Govurğadan fetirden
Ne istesen, balalar. (Sac)
(SEYİDOV)*

*Anam, atam var benim
Suda hatam var benim
Dört anadan olmuşam
On iki atam var benim. (Ding)
(EFENDİYEV, 1970: 14)*

*El-ayağı destedi
Golları gefesdedi
Ne yerdedi, ne göyde
Çerh-i felek üstedi. (Pencere)
(DAVUDOVA)*

*Bapbalaca fanaram
Kibritsiz deyanaram
Ne yerdeyim, ne göyde
Havadan sallanaram. (Ampul)
(SEYİDOV)*

*... eşiyine
Belenip beşiyine
Damda bir çırak yanır
Şohu düşür eşiyne. (Ampul)
(AZER. ANTOLOGİYASI)*

*Mücürü ay mücürü
İlişdirdim ucunu
Yeddi gatar ner gerek
Çeke onun gücünü. (Traktör)
(SEYİDOV)*

*Ay doğdu ahtalandı
Doğunca ahtalandı
Bazara bir ner geldi
Yüz yerden noktalandı. (Kulübe, çadır)
(SEYİDOV)*

*Yola çıhar adamlı
Bir nelbeki badamlı
Ne dili var, ne ağzı
Hey danışır adamlı. (Kitap)
(SEYİDOV)*

Ağacda var bağırsag

*Yel babanı çağırsag
Ağzın açıp ney çalar
Süleyman 'ı çağırsag. (Keman)
(DAVUDOVA)*

*Taklar tukkur lezgiler
Bize gonag geldiler
Goyun keçi yunudan
Eve palaz sergiler. (Keçe)
(DAVUDOVA)*

*Terezi var, tengi var
Her bir rengden rengi var
Salıp üste oturram
Hengi var, ahengi var. (Hali)
(DAVUDOVA)*

*Bir guşum var ahanı
Gezir cümle cahanı
Götürrem öldürmeye
Ne eti var, ne ganı. (Kuyruk)
(DAVUDOVA)*

*Men aşigem düz bağlar
Eyri çeker, düz bağlar
Aşığ bir hikmet görüp
Od içinde buz bağlar. (Süt kaymağı)
(SEYİDOV)*

*Yağış yağsa düzüler
Gün çıhanda büzüler
Altı var, üzü yohdur
Çehen bağ iiziiler. (Çank)
(DAVUDOVA)*

*Bu günleri şenbedi
Gönlüme düşen nedı?
Ne odu var, ne közü
Geybedeb bişen nedı? (Peynir)
(SEYİDOV)*

*Bizden size yol geder
Tük bedene gol geder
Bir ovuçdan çoh yesen
Gözlerinden sel geder. (Çökelek)
(SEYİDOV)*

*Bilmedik hardan geldi
Etden sümükden geldi
Oragla ha doğradıg
Tezden bir de geldi. (Sakal)
(DAVUDOVA)*

*Ezizim emirdendi
Keçen gün ömürdendi
Aşığ bir yemiş yeyip*

*Sapağı demirdendi. (Kebap)
(ŞENCANLI; 378)*

*Bu dere kömürdendi
Keçen gün ömürdendi
Bize bir yemiş geldi
Özeyi demirdendi. (Kebap)
(SEYİDOV)*

*Eskiden ay emirden
Gündü keçen ömürden
O nece yemişdi ki
Ağacı var demirden. (Kebap)
(SEYİDOV)*

*Men aşigem könülden
Haber alın emirden
Bugün bir nubar yedim
Budağları demirden. (Kebap)
(TEDGİGLER)*

*Men aşigem ay meler
Bulut altdan ay meler
Deryada bir gül bitip
Su deyiben ay meler. (Yürek)
(DAVUDOVA)*

*Men aşığ budag atar
Bu dağı o dağ atar
Torpagsız yerde biter
Yarpagsız budag atar. (Geyik boynuzu)
(CENUBÎ)*

*Buna gelen hacıdı
Aş bişiren bacıdı
Zoğ atar, yarpaqlanmaz
Tap gör ne ağacıdı. (Geyik boynuzu)
(DAVUDOVA)*

*Ağacım budağ açar
Meşede budağ açar
Torpagsız yerde biter
Yarpagsız budağ açar. (Geyik boynuzu)
(SEYİDOV)*

*Ne golu var, ne peri
Ne gözü var, ne seri
Dünen bir tike yedim
Üstü et, içi deri. (Taşlık)
(VELİYEV)*

*Ezizim biri iki
Sağ-solu biri iki
Bir elâmet görmüşem*

Dördü üç biri iki. (Pannaklar ve boğumlan)
(SEYİDOV)

Men aşığı beyi keçdim
Kasıbı, beyi kesdim
Altı camış, yüz keçi
Elimde çayı keçdim. (Çarığın altı manda, üstü keçi derisindenmiş.)
(SEYİDOV)

Bu günü adınadı
İşler avandınadı
Garadan ağ boyandı
Tap görüm adı nedi? (Saç)
(SEYİDOV)

Ustalar ha ustalar
Şefa tapsın besteler
O nece guşdur kii
Bağırsağın desteler. (Cehre)
(CENUBİ)

Uzun uzun ulama
Ucuna gül dolama
Geder Hasan Hüseyin 'e
Celer mene salama. (Yol)
(AZER. ANTOLOGİYASI)

Bağrım başı zedendi
Zerdendi zeberdendi
Yaşıl etdim, al dökdü
Gören esli necendi? (Kına)

(DAVUDOVA)

Derya gırağı düzdü
Sanasan elli, yüzdü
Yaşıl ekdim, al birdi
Gören esli ne düzdü? (Kına)
(DAVUDOVA)

Nedendi ay nedendi
Derme, nazik bedendi
Plov üste meskeni
Gören rengi nedendi? (Zeferan)
(DAVUDOVA)

Üçü bize yağdı
Üçü cennet bağdı
Üçü yıgar getirer
Üçü vurup dağdı. (Mevsimler)
(DAVUDOVA)

Deyirmana den doldu
Zülfüzüne bend oldu
Düz üç yüz altmış tahta
Bir mismara bend oldu. (Yıl)
(DAVUDOVA)

Heşede ay heşede
Bir guş tutdum meşede
Atanın yeddi oğlu
Hamisi bir peşede. (Haftanın günleri)
(DAVUDOVA)

SÖZLÜK

buhag: Çenealtı, gapgap.

buharı: Baca. altına

camış: Manda.

çaynag: Kuşlarda pençe.

cehdeyle- Yeltenmek, gayret göstermek, teşebbüs etmek.

cehre: Dokuma tezgâhı

cerme: Cereme, ceza.

çekil: Yaprakları ipek böceğine yedirilen bir dut çeşidi ve yaprakları.

çiyn: Omuz.

çöl: Dışarı, dış kısım, dış. Çöl.

çörek: Ekmek.

deleme: Peynir mayası katılan süt.

den: Tahıl; kümes hayvanı yemi.

adna/adma: Perşembe.

Ahtalan-: İdiş hale getirilmek; zapturapt almak.

angır-: Anırmak.

Avand: Bir şeyin düz tarafı; iş için yolunda.

aypara: Kızılay; Ay'ın hilâl şekli.

badam: Badem.

bala: Yavru, çocuk, bebek.

balaca: küçük, az.

bapbalaca: Küçükçük, azıcık.

baygu: Baykuş.

bes: Yeter, kâfi; peki, öyleyse, o halde.

beydir-: Taklidi ses.

bildir: Geçen sene.

Desmal: Bez mendil.

dey-: Meyve için olgunlaşmak. İlişmek, sataşmak, dokunmak.

digkana: Biraz, azıcık, bir lokma.

dmgır: Kavala benzer nefesli çalgı aleti.

dimdik: Kuşlarda gaga.

ding: Çeltik değirmeni.

dongar: Doğuştan kambur.

dünen: Dün.

düyün: Düğün.

elleş-: Uğraşmak, meşgul olmak.

erinmiş yağ: Tereyağı.

etr: İtir, güzel ve hoş koku.

fetir: Kete.

gan ayaglı: Adet görmelerinden ötürü kadın için kullanılan bir ifade.

gatar: Dizi, sıra. Turna, deve, lokomotif ve vagonları için kullanılır.

gessab: Kasap.

geybol-: Kaybolmak.

geza: Kaza, kader.

gıfil: Kilit.

govurğa: Kavrulmuş buğday, susam vb.

gölmeçe: Bataklik.

halta: Boyun halkası, tasma.

hansı: Hangi.

henek: Şaka, takılma.

heng: Zorlama, zorlanma.

herden: bazen, arada bir, zaman zaman.

here: Herkes.

herinde: Taklidi ses.

heşede: Taklidi ses.

heve: Kilim, palas dokuma aleti.

heveng: El değirmeni.

hırda: Küçük, az; küçük çocuk, bozuk para.

hurd u heşil: Hırpalanmış; bitkin.

il: Yıl.

irtmek: Kuyruksokumu kemiği.

kal: Henüz olgunlaşmamış.

kasıb: Yoksul, fakir.

keçel: Kel, dazlak.

kent/d: Köy.

kiçik: Küçük.

kür: Kura nehri.

kötük: Kütük; izmarit.

malın: Taklidi ses.

meşe: Orman.

mihenik: Çivi.

morug: Yabani çilek.

mûş: Fare.

mücürü: Taklidi ses.

naşı: Tecrübesiz, toy; beceriksiz.

ne cüre: Nasıl, ne şekilde.

nehre: yayık.

nehre çalha-: Yayık yaymak.

nelbeki: Çay tabağı ve buna bağlı olarak "çayda çıra" oyununa benzer oyun ve makam.

ner: Erkek deve, buğra.

nîze: Mızrak.

nohtalan-: Bağlanmak, kontrol altına almak.

nubar: Turfanda.

o tay: Öbür taraf, öbür yaka.

oyat: Uyandırmak.

para: Parça, kısım.

per: Kanat.

peşe: Meslek.

püste: Fustık.

sırğa: Küpe.

süyelmanı: Hareketli bir oyun havası.

şahı: Beş kuruş.

şamama: Hoş kokulu küçük kavun.

şeh: Çiy.

şenbe: Cumartesi.

şoh: Ziyâ, ışık; ışık yansıması.

tala: Küme, yığın.

tenab: İp, urgan.

ten: Yarı, ortadan ikiye bölünmüş.

tike: Lokma; bir parça.

vezne: Fişeklik.

yağı: Hasım, düşman.

yapmaca: Çarpık.

yaylık: İnce başörtüsü.

yel: Rüzgâr

yezne: Damat.

yığcam: Bir arada, toplu halde.

yorğa: Rahvan.

yüngül: Hafif, hafifmeşrep.

zeden: Yaralı.

zemi: Ekilen alan, tarla.

zeng: Çan, zil; telefon.

zoğ: Sürgün (bitki için)

züy tut-: Ritm tutmak.

KAYNAKLAR

- CENUBİ
1983 **Azerbaycan Edebiyatı İncileri**,
Bakı.
- DAVUDOVA, Gülafet.
1984 **555 Tapmaca**, Bakı.
- EFENDİYEY, Paşa.
1981 **Azerbaycan Şifahi Halk
Edebiyatı**,
Bakı.
- ELESGEROV, İslâm.
1972 **Aşığı Elesger**, C.I, Bakı.
- NEBİYEY, Azad.
1988 **El Neğmeleri, Halk Oyunları**,
Bakı.
- KOZ, M. Sabri.
1977 **"Bilmece"**, Türk Dili ve Edebiyatı
Ansiklopedisi, C. I, İstanbul.
- SEYİDOV, Nureddin.
1968 **"Azerbaycan Tapmacalarına Dair"**,
Tedgigler, C. III, Bakı.
- SOKOLOV, M.
1936' **Ruskiy Folklor**, Moskova.
- ŞENCANLI, Ali Asker Hurrem.
1975 **Edebi Heznesi**, Tahran.
- VELİYEY, Kâmil.
1988 **Elin Yaddaşı, Dilin Yaddaşı**, Bakı.
- Veliyev, V.
1970 **Azb. Şifahi Halk Edebiyatı**, Bakı.
1987 **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**,
C. IV, Bakı.
1994 **Azerbaycan Folkloru Antologiyası I
Nahcivan Folkloru**, Bakı.
1996 **Azerbaycan Folkloru Antologiyası II
Borçalı Folkloru**, Bakı.